

6. **Schroeder J.W.** Creating Tactile Feedback with Intelligent electrical stimulation to Compensate for Sensory Impairment: A dissertation submitted in partial fulfilment of the requirements of Bournemouth university. For the degree of doctor of philosophy. - 27 November, 2014. - 180 p.

Օ.Ա. ՍԵՏՐՈՍՅԱՆ, Լ.Է. ԽԱՇԻԿՅԱՆ, Ա.Տ. ԱԼԱՎԵՐԴՅԱՆ

**МОДЕЛЬ ЭЛЕКТРОСТИМУЛЯЦИИ БИОТЕХНИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ И
РАЗРАБОТКА СТРУКТУРНОЙ СХЕМЫ ЭЛЕКТРОСТИМУЛЯТОРА**

Рассмотрены модель электростимуляции биотехнической системы и основные требования для разработки электростимулятора, а также типы стимулирующих сигналов. Предложена новая структурная схема электростимулятора на базе микроконтроллеров и рассмотрены алгоритмы ее функционирования.

Ключевые слова: модель, электростимулятор, биотехническая система, структурная схема.

O.H. PETROSYAN, L.E. KHACHIKYAN, A. S. ALAVERDYAN

**A MODEL OF ELECTROSTIMULATION OF A BIOTECHNICAL SYSTEM
AND DEVELOPING THE BLOCK DIAGRAM OF THE
ELECTROSTIMULATOR**

A model of electrostimulation of a biotechnical system, and the basic requirements set to the development of an electrical stimulator, as well as the types of stimulating signals are considered. A new block diagram of an electrical stimulator based on microcontrollers is proposed, and algorithms for its operation are considered.

Keywords: model, electrostimulator, biotechnical system, block diagram.

ՀՏԴ 621.3.011.712:616-018

Լ.Է. ԽԱՉԻԿՅԱՆ

**ԿԵՆՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ՀՅՈՒՍՎԱԾՔՆԵՐԻՆ ՀԱՄԱՐԺԵՔ ՍԽԵՄԱՆԵՐԻ
ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ**

Դիտարկվել են տարբեր տեսակի կենսաբանական հյուսվածքներին համարժեք սխեմաները, բերվել են դրանց կենսաբանական իմպեդանսների արտահայտությունները և առանձնահատկությունները: Առաջարկվել են այդ սխեմաների մոդիֆիկացված տարբերակներ, կատարվել է համարժեք սխեմաների համեմատական վերլուծություն:

Առանցքային բառեր. կենսաբանական հյուսվածք, իմպեդանս, մոդել:

Ներածություն: Կենսաբանական հյուսվածքների (ԿՀ) էլեկտրահաղորդականությունը որոշվում է ազատ իոնների առկայությամբ: ԿՀ-երի համար Օհմի օրենքը չի գործում (բևեռացման պատճառով հոսանքը նվազում է 2-3 կարգով): Գրգռման

գործընթացների վրա ԿՀ-երի էլեկտրաֆիզիկական հատկությունների ազդեցության վերլուծության համար պասսիվ ԿՀ-երը ներկայացվում են համարժեք էլեկտրական սխեմաներով (ՀԷՍ), որոնք ունեն կենդանի ԿՀ-ի իմպենդանսային հատկություններ [1-6]: ԿՀ-երի կառուցվածքային կազմի հետազոտություններն իրականացվում են լայն հաճախականությունների տիրույթում ($100 < g \dots 10^4$ ԿՀ): Այդ նպատակով ԿՀ-երի հաճախականային հատկությունները ներկայացվում են ՀԷՍ-երի տեսքով՝ համապատասխան կենսաբանական համակարգերում հոսանքի բաշխման օրինաչափությանը (իոնային հաղորդականության և լիցքերի տարանջատման երևույթները ԿՀ-երում պայմանավորված է հոսանքի և լարման փոփոխության շեղմամբ): Հյուսվածքային թաղանթները ներկայացնում են բարդ բաղադրիչներ, և ըստ Քոուլի՝ դրանք կարելի է համեմատել կոնդենսատորների հետ [1]: Կենսաէլեկտրական իմպեդանսի (ԿԷԻ) ակտիվ բաղադրիչները, բնութագրելով արտա- և ներքջային էլեկտրոլիտների հոսանքը (արյուն, ավիշ, միջիյուսվածքային հեղուկ և այլն), պայմանավորված են էլեկտրական շղթայում լիցքակիրների տեղափոխմամբ, իսկ ունակային բաղադրիչները՝ լիցքակիրների տարանջատմամբ, որը բնորոշ է տարաբնույթ կառուցվածքներով բազմաբնութագրային ԿՀ-երին: Ցածր հաճախականություններում ($f < 100$ ՀՀ) ԿՀ-երի ունակային բաղադրիչը փոքր է, որի հիմնական պատճառը ակտիվ բաղադրիչին է, որը վերագրվում է մաշկի վերին շերտերին: Բարձր հաճախականություններում ($f > 10^4$ ԿՀ), ԿՀ-երի ունակային բաղադրիչը փոքրանում է (նվազում է լիցքակիրների տարանջատման կառուցվածքների ազդեցությունը), իսկ ակտիվ բաղադրիչը ձգտում է հաստատունարժեքի, բնութագրելով բարձր հաղորդականություն ունեցող ԿՀ-երի հատկությունները:

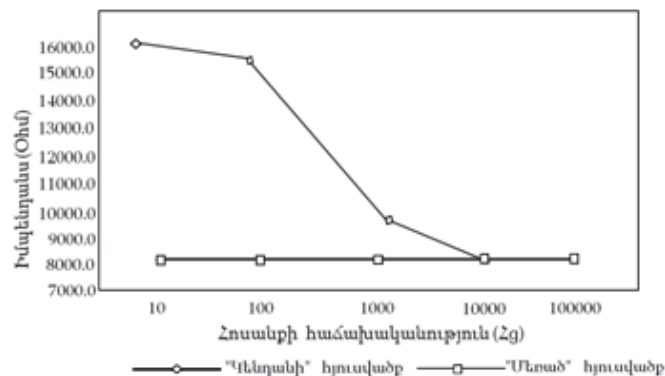
Խնդրի դրվածքը և մեթոդիկայի հիմնավորումը: ԿՀ-երի ՀԷՍ-ի կառուցումը՝ տվյալ ֆիզիկական երևույթի հետազոտման կարևոր փուլն է: ՀԷՍ-ը պետք է ոչ միայն արտացոլի ԿՀ-երի հատկությունները հետազոտվող հաճախականային և ջերմաստիճանային տիրույթներում, այլ նաև պետք է կանխատեսի դրանց վարքագիծն ավելի լայն տիրույթներում: Այդ տեսակետից արդիական խնդիր է ԿԷՀ-ի ՀԷՍ-երի հետազոտումը և համեմատական վերլուծությունը:

Հետազոտության արդյունքները: Աղ.1-ում բերված են հայտնի ԿՀ-երի ՀԷՍ-երը, իմպենդանսները և կիրառության ոլորտը:

Կենսաէլեկտրական իմպեդանսի հայրնի էլեկտրական համարժեք սխեմաները

N°	Մոդելը	Իմպենդանսը	Կիրառությունը
1		$Z = R / (1 + j\omega CR)$ Քոուլի մոդել	Ցածր հաճախականային տիրույթ
2		$Z = 1 / \left((1/R_1) + (1/(R_2 + j\omega C_2)) \right)$ Ֆրիկե - Մորգեյի մոդել	Մկանային ԿՀ-եր այլ բաղադրիչներով (ճարպ, արյուն և այլն)
3		$Z = R_1 + (1/(1/R_2 + j\omega C_2))$ Ֆրիկե - Մորգեյի մոդելին հանգեցված մոդել	Մաշկի մակերևութային շերտերի և ենթամաշկային բջջի համար
4		$Z = R_3 \parallel (R_1 + (1/(1/R_2 + j\omega C_2)))$	Մարմնի խոր շերտեր և ներքին օրգաններ

ԿՀ-ի մոդելի օղակների թիվը որոշվում է հյուսվածքի բնութագրերի մոտարկման ճշգրտության աստիճանով: 10% տոկոս ճշգրտության համար անհրաժեշտ է 3 օղակ: ԿՀ-ը, լինելով հաճախականային առումով կախյալ պարամետր, թույլ է տալիս գնահատել օրգանիզմի կենսունակությունը և ֆիզիոլոգիական վիճակը: Չվնասված ԿՀ-ի հաճախականային բնութագիրն ունի էքսպոնենցիալ տեսք, իսկ մահացած ԿՀ-երը չունեն հաճախականային կախվածություն (քանդված են կոնդենսատորի դեր կատարող թաղանթները) և (նկ.1): Բջիջը կազմում է ԿՀ-ի հիմքը: Թաղանթը ներկայացնում է ներբջջային և արտաբջջային բաղադրիչները տարանջատող թափանցելի արգելք և բնութագրվում է մեկուսչի հատկություններով: Աղ.2-ում բերված են ԿՀ-երի էլեկտրահաղորդականության արժեքները 50 ԿՀ-ի դեպքում:

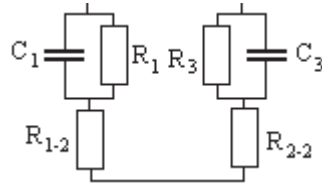
Նկ. 1. ԿՀ-ի հաճախականային կախվածությունը

Աղյուսակ 2

ԿՀ-երի տեսակարար դիմադրության տիպային արժեքները

N°	ԿՀ-ի տեսակը	Արժեքը, Օմ·մ
1.	Ողնուղեղային հեղուկ	0,65
2.	Արյուն	1,5
3.	Ներվամկանային հյուսվածք	1,6
4.	Անոթակիր թոքեր	2,0
5.	Ուղեղ (գորշ և սպիտակ նյութ)	2,8 և 6,8
6.	Կմախքային մկաններ	3,0
7.	Լյարդ	4,0
8.	Մաշկ	5,5
9.	Թոքերը արտաշնչման (ներշնչման) փուլում	7,0 (23)
10.	Ճարպային հյուսվածք	15
11.	Ոսկրային հյուսվածք	150

Այն ապահովում է իոնային կոնցենտրացիայի գրադիենտ արտաքին և ներքին տիրույթների միջև, ստեղծելով անհրաժեշտ պոտենցիալ իր գործունեության համար՝ նյութափոխանակային գործընթացներ, տեղեկության փոխանակում և այլն: Բջջի թաղանթը նորմալ վիճակում բաղկացած է ոչ հաղորդիչ լիպիդային շերտից, որը տեղակայված է հաղորդիչ սպիտակուցային մոլեկուլների երկու շերտերի միջև: Ցածր հաճախականային տիրույթում (<100 Հց) հոսանք չի անցնում բջջային թաղանթով, անցնում է միայն արտաբջջային հեղուկով, ներբջջային հեղուկը չի մասնակցում այդ գործընթացին: Բարձր հաճախականային տիրույթում (>100 Հց) ներբջջային հեղուկը նույնպես մասնակցում է հոսանքի հաղորդման գործընթացին՝ տարածվելով արտաբջջային և ներբջջային տիրույթներում: Հետևաբար, աղ.1-ին գլուգահեռ մոդելը լրիվ չի արտացոլում ԿՀ-երի ԿԷԻ-ային հատկությունները: Այդ պատճառով ԿԷԻ-ի հաճախականային բնութագրերի հետազոտման համար կիրառվում է Ֆրիկե-Մորգեի մոդելը (աղ.1), ըստ որի արտաբջջային և ներբջջային հեղուկները ներկայացնում են հաղորդիչներ, իսկ բջջային թաղանթը դիէլեկտրիկ՝ բնորոշվելով էլեկտրական ունակությամբ: Ցածր և բարձր հաճախականային տիրույթներում ունակային դիմադրության ներդրումը ԿԷԻ-ում ձգտում է զրոյի, իսկ բարձրի դեպքում թաղանթը չի խոչընդոտում հոսանքի հաղորդմանը: Ֆրիկե – Մորգեի մոդելը կարելի է փոխարինել վերլուծման համար առավել հարմար մոդելով (աղ.1): [3]–ում առաջարկված է մաշկի վերին շերտերի համարժեք սխեմա՝ հիմք ընդունելով էպիդերմիսի, դերմայի և հիպոդերմայի ՀԷՍ-երը (նկ.2):

Նկ. 2. Մաշկի վերին շերտերի մակրոմոդելի համարժեք էլեկտրական սխեման

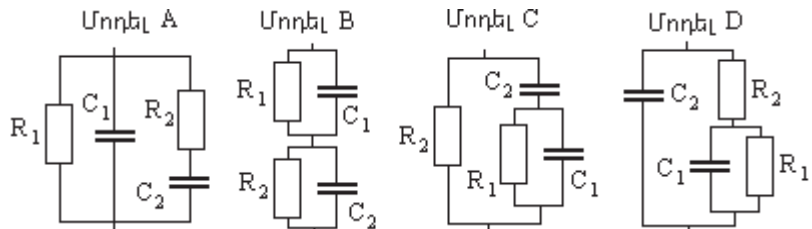
Նկ.2-ի սխեմայի ֆազային անկյան արտահայտությունն ունի հետևյալ տեսքը [3].

$$\varphi = \text{Arctg} \frac{X}{R} = -\text{Arctg} \frac{R_2 + R_1 / (1 + \omega^2 R_1^2 C_1^2) + R_3 / (1 + \omega^2 R_3^2 C_3^2)}{\omega (R_1^2 C_1 / (1 + \omega^2 R_1^2 C_1^2) + R_3^2 C_3 / (1 + \omega^2 R_3^2 C_3^2))}. \quad (1)$$

2Հg-100 ԿՀg հաճախականային տիրույթի համար նկ.3-ում բերված են ԿՀ-երի նոր մոդելներ [4-6]: Դրանց ԿԷԻ-ն ունի հետևյալ տեսքը՝

$$Z(\omega) = \frac{N_R + i\omega N_t}{1 - \omega^2 D_R + i\omega D_t},$$

որտեղ $i = \sqrt{-1}$, $\omega = 2\pi f$ - ն ֆազային անկյան հաճախականություն է ($n\omega\eta/\nu$), N_R , N_t , D_R և D_t -ն՝ կոնկրետ ՀԷՍ-ի պարամետրերը:

Նկ. 3. ԿՀ-երին համարժեք սխեմաները 2Հg-100 ԿՀg հաճախականային տիրույթի համար

Հաստատուն հոսանքի դիմադրությունները A և C մոդելներում համապատասխանում են R_1 և R_2 -ին, մինչդեռ B և D մոդելներում այն հավասար է R_1 և R_2 -ի գումարին: Մաշկի շերտերի հատկությունների ճիշտ պատկերացումը շերտերի հաստությունից ցույց է տալիս, թե ԿԷԻ-ը ինչպես է փոխադրվում խորությունից կախված: Փոփոխական հոսանքի դեպքում բարդ կենսաբանական կառուցվածքներում տեղի է ունենում էլեկտրահաղորդականության դիսպերսիա՝ դիմադրության կախվածություն հաճախականությունից [7]: Քանի, որ ԿՀ-երը ներկայացնում են բարդ հետերոգենային համակարգեր, ապա դրանք էականորեն տարբերվում են իրենց էլեկտրահաղորդականությամբ և դիէլեկտրական հատկություններով. ԿՀ-երի արժեքները էպես կախված են հյուսվածքների վիճակից և հետազոտվող մարմնի կենսաբանա-

կան սեգմենտի շրջանառությունից: Մարմնի առանձին սեգմենտների էլեկտրական հատկությունների մոդելավորման համար լայն կիրառություն ունի երկու զուգահեռ միացված շղթաներով եռատարր մոդելը (աղ.1), որոնցից մեկը բաղկացած է հաջորդաբար միացված R_1 դիմադրությունից և C_1 կոնդենսատորից, իսկ մյուսը՝ միայն ակտիվ R_0 դիմադրությունից: Ցածր հաճախականության տիրույթում իմպենդանսի դիմադրությունը որոշվում է միջբջջային հեղուկի դիմադրությամբ $R_0 = (Z(\omega \rightarrow 0))$: Հաճախականության մեծացման հետ ունակության դիմադրությունը նվազում է, և հոսանքի մեծ մասն անցնում է բջջով: Նկ.3-ի ՀԷՍ-ի իմպենդանսի և ֆազային անկյան արժեքներն ունեն հետևյալ տեսքերը.

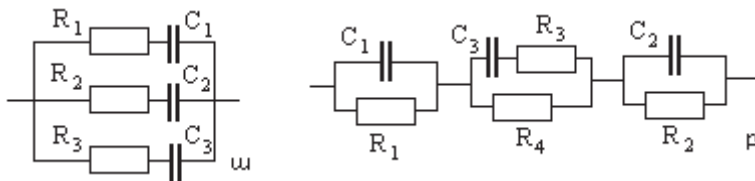
$$Z = R_0 + (R_0 + R_1)R_0R_1C_1^2\omega^2 - iR_0^2C_1\omega / (1 + (R_0 + R_1)^2C_1^2\omega^2), \quad (2)$$

$$\operatorname{tg} \varphi = -R_0C_1\omega / (1 + (R_0 + R_1)^2R_1C_1^2\omega^2): \quad (3)$$

Ինչպես երևում է (2)-ից, որոշակի ω^* հաճախականության դեպքում ֆազային անկյունը հասնում է էքստրեմումի [7].

$$\omega^* = R_0 - Z(\infty) / C_1R_0\sqrt{R_0Z(\infty)} : \quad (4)$$

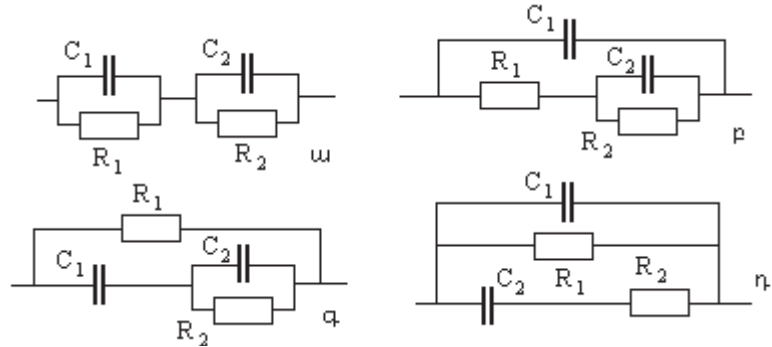
Զգալի չափով ԿՀ-երի ԿԷԻ-ը չի նկարագրվում վերը նշված եռա - կամ քառատարր սխեմաներով՝ նրանց Նայքվիստի հոդոգրաֆը տարբերվում է շրջանից, իսկ ֆազային անկյան դիագրամը բնութագրվում է մի քանի էքստրեմումներով: Կենսաբանական լուծույթների և արյան հաճախականային կախվածությունները տարբերվում են նշվածներից նրանով, որ իմպենդանսի դիսպերսիան նկատվում է առավել ցածր հաճախականություններում: ԿՀ-երի նման վարքագիծը ավելի ճշգրիտ նկարագրվում է նկ.4-ում բերված մոդելներով, որոնք ընդհանրացնում են նախորդները:

Նկ. 4. Վեց և յոթարարային համարժեք մոդելներ

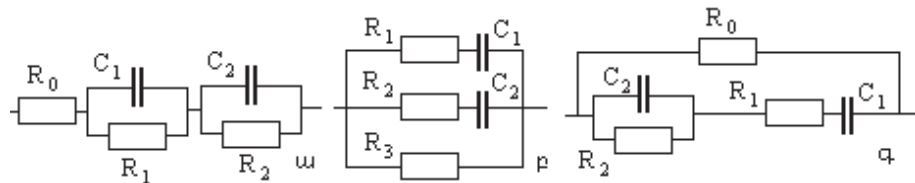
Հետազոտման տեսական մեթոդներով անհնար է իրականացնել հավասար թվով նմանատիպ տարրերից բաղկացած ԿՀ-երի հաճախականային կախվածության նույնականացումը: Յուրաքանչյուր ՀԷՍ-ին կարելի է համապատասխանեցնել մեկ այլ սխեմա, որն ունի նույն թվով տարրեր, սակայն տարբեր՝ դրանց միացումներով: ՀԷՍ-ի ընտրությունը կախված է ԿՀ-երում ընթացող ֆիզիկական և քիմիա-

կան գործընթացներից: [7]–ում բերված և վերլուծված են հաճախ կիրառվող եռա- և քառատարր ՀԷՍ-եր (նկ.5) և դրանց նույնականության պայմանները:

Նկ. 5. Քառատարր էլեկտրական համարժեք մոդել

Անվերջության ձգտող զոնդացնող հաճախականության դեպքում այդ ՀԷՍ-երի ԿԷԻ-ի արժեքը ձգտում է 0-ի, սակայն ԿՀ–երին բնորոշ է վերջավոր ակտիվ դիմադրությունը: ԿՀ–երի էլեկտրական հատկությունների բավարար նկարագրման համար այդ մոդելներն անհրաժեշտ է լրացնել հաջորդաբար միացված ակտիվ դիմադրությամբ: [5]–ում կիրառվում է Ֆոյխտի հնգատարր մոդելը՝ մարդու թոքային հյուսվածքների սպեկտրալ բնութագրերի հաշվարկման համար (նկ.6): [4]–ում բերվում են հնգատարր Մաքսվելյան տիպի մոդելի բնութագրերը, որոնք բավարար չափով մոտարկվում են փորձնական տվյալների հետ (նկ.3):

Նկ. 6. Հնգատարր սխեմաներ.

ω - Ֆոյխտի մոդելը, p - Մաքսվելի մոդելը, q - ժապավենաձև մոդել

Երբ $R_\infty = 0$, ապա Ֆոյխտի մոդելը կվերածվի նկ.1.ա - ի քառատարր մոդելին, իսկ, եթե $R_l = 0$ ապա Ֆոյխտի մոդելը կվերածվի նկ.1.բ-ի քառատարր մոդելին: Ընդունելով, որ Մաքսվելի մոդելի $R_6 = 0$, ապա կստացվի քառատարր մոդել (նկ.5,գ): Հնգատարր մոդելները (նկ.6) բավական ճշգրիտ նկարագրում են ԿՀ–երի բարդ սպեկտրալ բնութագրերը:

Եզրակացություն: ԿՀ-երին համարժեք դիտարկված էլեկտրական սխեմաները, դրանց կենսաբանական իմպեդանսները և առանձնահատկությունները կարող են հիմք հանդիսանալ ԿՀ-երի բնութագրերի հետազոտման և մոդելավորման համար:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. **Акулов С.А., Федотов А.А.** Основы теории биотехнических систем. – М.: Физматлит. 2014.-259 с.
2. **Витер В.И., Жихорев В.И.** Математическое моделирование электрических параметров биологической ткани при оценке ее повреждений методом импедансометрии//Перспективы научных исследований.- 2006.-С. 34-37.
3. Моделирование процесса взаимодействия электромагнитной волны оптического диапазона с кожей человека / **Т.М. Печень** и др//БГУИР.-2015.-№ 1.-С.28-33.
4. AC impedance of the perineurium of the frog sclatic nerve / **A. Weerasuriya, A. Robert, Spangler et al** // Biophysical journal. - August, 1984.-V.46.-P.167-174.
5. **Amin M., Peter Dey P., Badkoobeni H.** A Complete Electrical Equivalent Circuit Model For Biological Cell //Recent advances in systems, communications & computers: Selected Papers from the WSEAS Conferences.- China, April 6-8, 2008. - P 343-348.
6. Эквивалентные электрические модели биологических объектов / **А.Л. Зуев, В.Ю. Мишланов** и др.// Российский журн. биомеханики.- 2012. -Т. 16, № 1. - С. 110–120.
7. **Зуев А.Л., Судаков А.И., Шакиров Н.В.** Тожественные электрические модели биологических объектов // Российский журн. биомеханики. - 2014. - Т. 18, № 4. – С. 491–497.

Լ.Ջ. ԽԱՇԻԿՅԱՆ

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЭКВИВАЛЕНТНЫХ СХЕМ БИОЛОГИЧЕСКИХ ТКАНЕЙ

Рассмотрены эквивалентные схемы различных типов биологических тканей, приведены выражения для биологических импедансов и их особенности. Предложены модификации этих схем, проведен сравнительный анализ эквивалентных схем.

Ключевые слова: биологическая ткань, импеданс, модель.

L.E. KHACHIKYAN

COMPARATIVE ANALYSIS OF EQUIVALENT CIRCUITS OF BIOLOGICAL TISSUES

The equivalent circuits of various types of biological tissues are considered, the expressions for biological impedances and their peculiarities are introduced. Modifications of these circuits are proposed, and a comparative analysis of equivalent circuits are carried out.

Keywords: biological tissue, impedance, model.